

SZALAI ÁKOS*

VESZÉLYES ÜZEMI FELELŐSSÉG – JOGGAZDASÁGTANI HATÁSOK

Segíthet-e a joggazdaságtan prevencióalapú megközelítése meghatározni azon tevékenységek körét, amelyeket a veszélyes üzemi felelősség alá sorolunk? A cikk állítása: igen. A veszélyes üzemi felelősség és a felróhatóságon alapuló felelősség ugyanis eltérő prevenció-ösztönzőket hordoz. Ezek között is választunk, amikor egy tevékenységi forma besorolásáról döntünk. A veszélyes üzemi felelősség, pontosabban annak kimentési szabálya ún. költségalapú, míg szemben a felróhatóságon alapuló felelősség elvárásalapú ösztönzőt teremt. Míg ezek hatása nem egyértelmű – a cikk megmutatja, hogy milyen külső körülményektől függ, adott tevékenység esetén melyik ösztönöz nagyobb elővigyázatosságra –, a veszélyes üzem esetén alkalmazott (a felróhatósági felelősséghez képest a károsult számára kedvezőbb) kármegosztás a károsultat mindenképpen kevésbé, míg a potenciális károkozót erősebben ösztönzi a prevencióra. Elemzi a cikk a szűk értelemben vett prevenció-ösztönzőn túli egyéb hatásokat is: a perindítási kedvre, a veszélyes üzemi tevékenység nagyságára, a biztosításkötésre és biztosíthatóságra, valamint a kárviselésre gyakorolt hatásokat. Végezetül bizonyítja, hogy a kockázatmegosztás nem önálló kártelepítési elv. Nem választható el ugyanis ez a prevenció-ösztönző céljától. Így a veszélyes üzem esetén megjelenő eltérő kockázatmegosztás kívánatosságát is csak az ösztönzési, prevenció-ösztönzőkre tekintettel ítélni lehetjük meg.

Ha egy buszmegállóban télen csak egy autóbusznyi hosszúságban takarítják el a havat és a jeget, majd valaki e meg nem tisztított területen csúszik el, akkor a tömegközlekedési vállalat a veszélyes üzemi felelősség alapján köteles-e megtéríteni a kárt – vagyis kell-e vizsgálni, hogy elvárható lett-e volna tőle a teljes buszmegálló megtisztítása? (BDT 2010. 2357.)

Ha egy távolsági buszjáraton bomba robban, akkor a közlekedési vállalat mint üzembentartótól a veszélyes üzemi felelősség szerint lehet-e kártérítést követelni – hiszen nyilvánvaló, hogy az adott helyzetben elvárható magatartás tanúsítása mellett sem tudta volna megakadályozni a merényletet? (BH 2000. 200.)

Ha egy villanyszerelő felmászik egy villanyoszlopra, hogy ott illegális szerelési munkákat végezzen, de az oszlop kidől, akkor ő az eséséből (vagyis nem áramütésből, vagy hasonlóból) eredő kárért perelheti-e veszélyes üzemi felelősség alapján

* PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30; tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: szalai.akos@tk.mta.hu.

az áramszolgáltatót – vagy a szolgáltató kimentheti magát, ha bizonyítja, hogy az oszlopok stabilitását az elvárható rendszerességgel és módon ellenőrzi? (BH 2008. 183.)

A magyar jog ismeri a veszélyes üzemi felelősség fogalmát. Az *1959. évi IV. tv. a polgári Törvénykönyvről* (Ptk.) a 6:535.§ (1) bekezdése „fokozott veszéllyel járó tevékenység” esetén a veszélyes üzemi felelősséget rendeli alkalmazni az üzem-bentartóval szemben. A törvény azonban (a környezetet veszélyeztető tevékenységek és a veszélyes állatok kivételével) nem definiálja, hogy mikor is tekinthető egy tevékenység fokozott veszéllyel járóknak. Léteznek ugyan olyan törvények¹, amelyek egyes tevékenységekről kimondják azok veszélyes üzemi jellegét (vagy egyszerűen a felelősség szabályozásakor a veszélyes üzemi felelősség tényállás elemeit veszik át), de általános jelleggel ilyen definíciót a jogalkotó nem ad. A törvényben nem szabályozott tevékenységek besorolását a jog a bírói jogalkalmazásra bízta.

A kommentáriródalomban² egyértelműen a Fővárosi Ítéltábla BDT 2012. 2661. számú esetének indoklása a hivatkozási alap. Ez két alternatív feltételt fogalmaz meg: fokozott veszéllyel jár:

(I) „az a tevékenység, amelynek a folytatása során fellépő, viszonylag *csekély mértékű rendellenesség is súlyos kárral* fenyegető veszélyhelyzetet – életveszélyt, maradandó fogyatékoságot okozó sérülés, maradandó egészségromlás vagy tetemes vagyoni hátrány bekövetkezésének veszélyét – alakíthat ki.” Illetve „a tevékenység akkor is, ha folytatójának *csekélyebb mértékű vétkessége* – akár enyhe fokú gondatlansága – *ugyanilyen súlyos kárveszéllyel* fenyegető helyzetet teremthet.” [kiemelés – Sz. Á.]

(II) „az a tevékenység is, amely – akár a tevékenység folytatásában bekövetkező rendellenesség, akár a tevékenységet folytató személy *csekélyebb fokú vétkessége* következtében – *egyszerre nagyobb számú személy* életét, testi épségét, egészségét vagy vagyonát fenyegető kárveszélyt idéz elő.” [kiemelés – Sz. Á.]

Ehhez teszi hozzá a kommentáriródalom harmadik alternatív feltételként, hogy olyan folyamatokról van szó, ahol az erőhatásokat gépi folyamatok vagy a természet megsokszorozzák.³

¹ Pl. veszélyes üzemnek minősül – vagy a tv. megfogalmazása értelmében a veszélyes üzemi felelősséghez hasonlóan, csak akkor mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kár működési körén kívüli elháríthatatlan ok okozta – az óvoda, az iskola, a kollégium, a gyakorlati képzés szervezője a gyerek, a tanuló elhelyezéssel, tanulói jogviszonnyal, kollégiumi tagsági viszonnyal, gyakorlati képzéssel összefüggő káraiért a *2011. évi CXCV. tv. a nemzeti köznevelésről* (Köot.) 59. § (3) alapján; hasonlóan a felsőoktatási intézmény, a gyakorlati képzés szervezője a *2011. évi CCIV. tv. a nemzeti felsőoktatásról* (Feot.) 56. § (4) alapján; a géntechnológiai tevékenységből eredő károkért a *géntechnológiai tevékenységről szóló 1998. évi XXVII. tv.* 27. § alapján.

² LÁBADY Tamás in VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (Budapest: KJK 2014. e-könyv) Par 59.28; FUGLINSZKY Ádám in OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja* IV. kötet (Budapest: Opten 2014) 106.

³ Lásd pl. FUGLINSZKY (2. l.) 106.

Az írás célja megvizsgálni, hogy ösztönzési, prevenciós szempontból milyen hatásokkal jár az, ha egy tevékenységet veszélyes üzemnek minősítünk – és kártérítési felelősségét nem a felróhatóság alapján ítéljük meg. Az elemzés kulcsát jelentő ösztönzési modell lényege: a kártérítési jogot abból a szempontból értékeljük, hogy mennyiben, miként hat azokra a döntésekre, amelyek képesek a kárveszélyt, vagyis adott kár bekövetkezési esélyét csökkenteni. Ezeket a döntéseket nevezzük majd elővigyázatosságnak. Az ösztönzési modellt ugyan gyakran éri kritika amiatt, hogy annak feltevései „életszerűtlenek”, mert a potenciális károkozók és károsultak általában nem a jogkövetkezményeket, a felelősség meglétét vagy hiányát, illetve az őket fenyegető kártérítés nagyságát kalkulálva döntenek arról, hogy miként járnak el, de éppen elég empiriánk van arra, hogy az ösztönző hatás igenis létezik.⁴

A kérdésünk az lesz, hogy miben tér el a veszélyes üzemi felelősség ösztönzési hatása a felróhatóságon alapuló felelősségtől. Először is szögezzük le: ugyan az irodalomban megjelennek olyan álláspontok, amelyek aszerint tesznek különbséget a két rendszer között, hogy az egyiknek tulajdonítanak ilyen hatást, a másiknak nem⁵, de mind a két felelősségi formának van preventív, az elővigyázatosságot ösztönző hatása. Mindkettő hat az elővigyázatosságra, csak más-más módon.

Az elemzés megkezdése előtt érdemes négy tisztázó, terminológiai megjegyzést előrebocsátani. Egyrészt, a szöveg az egyszerűség miatt *kártérítés*ről beszél, de ez alatt ugyanúgy érteni kell az – új Ptk. terminológiájával – a kártérítést és a sérelemdíjat is. Másrészt, amikor *kártérítési jog*ról beszélünk, akkor az alatt a deliktuális felelősségről, illetve a Ptk. 2:52. §-ban szereplő sérelemdíj megállapításához vezető esetekről beszélünk. Nem értjük ide a szerződészegésből fakadó károk megtérítését, annak szabályait. Harmadrészt, szintén az egyszerűség miatt *objektív-tárgyi felelősség*ként fogunk hivatkozni a jogirodalomban *strict liability*ként ismert formára, vagyis amikor a felelősség megállapításakor nem vizsgálják a károkozó elővigyázatosságát, nem mentheti ki magát a kártérítés fizetése alól – mindenképpen meg kell fizetnie a kártérítést. Negyedrészt, megkülönböztet a szöveg *vétkességi* és *felróhatósági* felelősséget. Előbbi alatt minden olyan rendszert ért, amely ismeri az elvárhatóság fogalmát: mentesül a felelősség alól a károkozó, ha elvárhatóan jár el. A felróhatóság ezzel szemben konkrétabb: azt jelenti, hogy az elvárhatóság szintje a magyar jogban ismert felróhatósághoz kapcsolódik, vagyis ez az adott esetben általában elvárható magatartást jelenti (vagy a jelen cikkben

⁴ Érdemes külön is kiemelni, hogy az érvelés nem is azzal vitatkozik, amit a joggazdaságtan állít. Nem az ugyanis az ösztönzési modell fő állítása, hogy mindenki másképpen fog dönteni, ha változik a felelősségi rendszer, hanem csak az, hogy lesznek olyanok (a „határon levők”), akik változtatnak a magatartásukon.

⁵ Fézer Tamás szerint pl. „A fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatója nem mentheti ki magát a felelősség alól arra való hivatkozással, hogy magatartása nem volt felróható: legnagyobb körülmé-
kintése ellenére, vétkességére tekintet nélkül felelős lesz a veszélyes üzem működési körében okozott károk megtérítéséért. A prevenció ebben a körben aligha vizsgálható.” FÉZER Tamás: *A kártérítési jog magyarázata* (Budapest: CompLex 2011 e-könyv) Par.1.205. Ezzel szemben Marton Géza jól ismert érvelése szerint – a bizonyítási szükséghelyzet miatt – épp a vétkességi felelősség nem hordoz magában kellő preventív erőt. MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség* (Budapest: Triorg 1993) 60–61.

ennek szinonimájaként kezelt *bonus et diligens pater familiastól* elvárható szintet, a *reasonable man* standardot) – és nem annál magasabb szintet.

A cikkben először azt tekintjük át, hogy más jogrendszernek tesznek-e különbséget a felelősség szempontjából tevékenységi formák között aszerint, hogy azok mennyire veszélyesek. Ezután a magyar veszélyes üzemi felelősséget próbáljuk elhelyezni a lehetséges felelősségi modellek palettáján – szembeállítva a felróhatósági felelősség magyar rendszerével. A harmadik fejezet elemzi azt, hogy milyen változásokat okoz az elővigyázatossági ösztönzőkben az, ha egy tevékenységet veszélyes üzemmódotként kezelünk. A negyedik fejezetben pedig egy az irodalomban gyakran előkerülő érvelt vizsgálunk majd: a kockázatosztás érvét. Azt próbálom ott bizonyítani, hogy ez nem önálló szempont, hanem csak a prevenció modell leegyszerűsített tesztje – magyarul: végső soron azt vizsgálja, hogy kit akarunk erősebben ösztönözni.

1. A VESZÉLYESSÉG SZEREPE AZ ANGOL, FRANCIA, NÉMET ÉS AMERIKAI KÁRTÉRÍTÉSI JOGBAN

Nem minden jog ismeri a veszélyes üzemi felelősség kategóriáját. Több jogban is létezik a szokásos – magyarul felróhatóságának nevezett – kártérítési alapeset-höz képest szigorúbb, sok helyen már kifejezetten objektív-tárgyi felelősség is, de ennek alkalmazását nem mindig kötik a károkozó tevékenység veszélyességéhez. Az angol jogból például a tevékenység veszélyessége nem játszik szerepet a *strict liability* alkalmazásakor. A francia jog sem ismeri a veszélyes üzemi fogalmát – igaz ott egy generálkalkuláció alapján lényegesen tágabb körben alkalmazható objektív-tárgyi felelősség, mint a mi veszélyes üzemi felelősségünk. A német jogban létezik veszélyes üzemi felelősség, de ez a felelősségi forma csak akkor alkalmazható, ha azt külön törvény elrendeli. A magyarhoz a legközelebb talán az amerikai *common law* kategóriája van, amely a bíróra bízta, hogy különösen veszélyes tevékenységnek tekint-e valamit, hiszen akkor *strict liability*-t kell alkalmazni – igaz ennek a tevékenységi körnek az értelmezése eléggé eltér a magyartól.

Az angol *common law*-ban a *Rylands v. Fletcher* eset⁶ óta ismert a *strict liability*, és az eset napjainkba bevett értelmezése⁷ szerint arra akkor lehet hivatkozni, ha valaki a földjén, telkén olyan dolgot tart, ami ott nem megszokott, „kivételesen veszélyes”⁸, ami onnan „megszökhet” és nem előreláthatatlan károkat okoz. Ezzel szemben a második világháború óta alig találunk olyan esetet, amikor erre hivatkozva a felperes pert nyert volna.⁹ Az egyik olyan esetben, amikor a bíróság hivatkozott erre a precedensre (igaz éppen azért, hogy az előreláthatatlanság miatt elutasítsa a felperes keresetét az alperes ellen, aki perklóretilént tárolt, és az beszivárgott a

⁶ *Rylands v. Fletcher* (1866) LR 1 Ex 265, 279.

⁷ Cees van DAM: *European Tort Law* (Oxford: Oxford University Press 2013) 446.

⁸ Lord Hofman véleménye a *Transco Plc. v. Stockport* ügyben ([2003] UKHL 61 [2004] 2 AC 1.).

⁹ DAM (7. lj.) 447.

felperes vízbázisába),¹⁰ a bíróság maga mondta ki, hogy a veszélyes tevékenységek esetén alkalmazandó eljárásokat (vagyis az ilyen esetekben elvárható magatartást) jogszabályokban kell szabályozni. Vagyis az angol jog ma már elsősorban jogszabályokban előírt magatartások betartását vizsgálja – végső soron vétkességet keres és nem *strict liabilityt* alkalmaz. Kivételt képez ez alól a *private nuisance* doktrínája, amely ugyan átfogja a veszélyes tevékenységek nagy részét, de nem a veszélyességük, hanem az okozott kár formája alapján különbözteti meg az ügyeket.¹¹

Hasonlóképpen hiányzik a veszélyes üzemi felelősség a francia jogból is. Ott azonban a 19. század vége óta a Code Civil 1384. § első mondatának bevett értelmezése szerint eleve objektív-tárgyi felelősséget állapítanak meg a valaki tulajdonában álló dolgok által okozott károokra. A mi veszélyes üzem fogalmunk ebbe a körbe beletartozik – viszont annál ez a francia kategória lényegesen tágabb, így nem is szükséges a veszélyességet külön vizsgálni.¹²

Vannak jogok, például a német, ahol ugyan ismert hasonló felelősségi forma, de ez csak akkor használható, ha külön (a Bürgerliches Gesetzbuchtól [BGB] eltérő) törvény kifejezetten megköveteli ennek alkalmazását – vagyis nincs általános veszélyes üzemi felelősség: a bíróság nem minősíthet valamit annak.

Az amerikai *common law* ismeri a veszélyes tevékenység, pontosabban a különösen veszélyes tevékenység (*abnormally dangerous activities*) kategóriáját, és ilyen esetben a *Restatement (Second) of Tort* 519. §, illetve *Restatement (Third) Torts: Liability for Physical and Emotional Harm* 20. § (a) bekezdés szerint *strict liability* alkalmazandó. A második kiadásban az 520. §, a harmadikban a 20. § (b) bekezdése tartalmazza azt, hogy mely szempontot kell megvizsgálni akkor, ha felmerül, hogy egy tevékenységet ebbe a körbe soroljanak. A második kiadás szerint ezek a kérdések: (a) Magas-e a kár bekövetkezésének esélye? (b) Mekkora az esélye annak, hogy nagy kár következik be? (c) Megfelelő elővigyázat (*reasonable care*) mellett ki lehet-e küszöbölni a kockázatot? (d) A tevékenység általánosnak tekinthető-e (*the activity is ... a matter of common usage*)? (e) A tevékenységet arra alkalmas helyen folytatták-e? (f) A tevékenység veszélyessége nagyobb-e mint amennyi hasznot a közösség számára hoz?

A későbbi kiadás két pontba sűríti ezt: (1) az adott tevékenység akkor is előrelátható és nagyon jelentős kárveszélyt hordoz, ha megfelelő elővigyázattal járnak el, (2) a tevékenység nem tekinthető általánosnak.

A két megfogalmazás között a fő különbséget Richard A. Epstein és Catherin M. Sharkley abban látja, hogy az utóbbiból kimarad a tevékenység társadalmi hasznainak értékelése.¹³ Ugyanakkor a korábbiiban szereplő többi szempont továbbra is érvényes marad. Éppen ezért fontos, hogy a magyarázatban a korábbi kiadás külön kitért arra, hogy bár a legtöbb ilyen tevékenység egyben anyagi hasznot is

¹⁰ Lásd *Cambridge Water Co. Ltd. v. Eastern Counties Leather Plc.* [1994] 1 All ER 77, [1994] 2 WLR, 83.

¹¹ DAM (7. lj.) 444–446.

¹² DAM (7. lj.) 67, 448–450.

¹³ Richard A. EPSTEIN – Catherin M. SHARKLEY: *Cases and Materials on Torts* (New York: Aspen 102012) 636–637.

hajt, de a profitérdek léte vagy hiánya nem része a tesztnek; a tevékenység célját nem kell figyelembe venni a veszélyesség megítélésekor. Hasonlóképp kiemelte a *Restatement*, hogy a *d*) pont értelmében az autóhasználat nem számít ilyen tevékenységnek (szemben mondjuk – maradva a *Restatement* példájánál – a tankok vezetésével). A gyakorlatban sok konfliktushoz vezetett ez a tény a repülőgép-balesetek kapcsán. Epstein és Sharkey kiemeli például a *Boyd v. White*¹⁴ és a *Wood v. United Air Lines, Inc.*¹⁵ ügyben hozott döntést, amely az autózéssel volt párhuzam (sőt, a repülés biztonságosabb volta) miatt tagadta meg a bíróság azt, hogy a repülést különösen veszélyes tevékenységként kezelje.¹⁶

2. A MAGYAR VESZÉLYES ÜZEMI FELELŐSSÉG A FELELŐSSÉGI MODELLEK KÖZÖTT

Amennyiben valamilyen tevékenységet a veszélyes üzemi felelősség alá sorolunk, akkor ezzel kiemeljük a felelősség alapesete, a felróhatósági alapú felelősség köréből. Ez két dimenzióban jelent eltérés. Egyrészt a felelősség alapesete a károkozó tevékenységét a felróhatósági mérce alapján ítéli meg, fordított bizonyítási teher mellett – ezzel szemben a veszélyes üzemi felelősség egy ennél magasabb elvárás alapján értékeli azt. Sőt van olyan felfogás is, amely ebben gyakorlatilag objektív-tárgyi felelősséget lát. Másrészt veszélyes üzemi felelősség esetén, ha a károsult közrehatása is kimutatható, akkor a károkozó számára kedvezőtlenebb kármegosztást alkalmazunk. Ez a felelősségi forma azzal kapcsolatban vehető csak fel, aki a veszélyes üzem üzemtartója – az ő ösztönzőit lehet megváltoztatni. A fejezet harmadik pontja ezért az üzemtartó meghatározásával foglalkozik.

2.1. EMELT SZINTŰ VÉTKESSÉGI FELELŐSSÉG VAGY OBJEKTÍV-TÁRGYI FELELŐSSÉG

A Ptk. 6:535. § (1) bekezdésének második mondata szerint veszélyes üzemi felelősség esetén az üzemtartó csak akkor mentesülhet a felelősség alól, ha a kárt a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül eső elháríthatatlan ok okozta. Ha a kár oka elháríthatatlan, de a veszélyes üzem működési körébe esik (például felismerhetetlen hiba); vagy a veszélyes üzem működési körétől független ugyan, de elhárítható (például a féktávon az autó elé lépő gyalogos – a legtöbb esetben), akkor az üzemtartó nem mentesül a felelősség alól.¹⁷ Fuglinszky Ádám meghatározása szerint elháríthatatlan ok az, amely a konkrét ügyben, a technika adott fejlettségi szintjén, emberi erőfeszítéssel általában (objektíve) nem hárítható el.¹⁸

¹⁴ *Boyd v. White*, 276 P.2d 92 (Cal. App. 1954).

¹⁵ *Wood v. United Air Lines Inc.* 223 N.Y.S.2d 692, 695 (N.Y. Sup. Ct. 1961).

¹⁶ EPSTEIN–SHARKEY (13. lj.) 633–634.

¹⁷ LÁBÁDY (2. lj.) Par 59.34; FUGLINSZKY (2. lj.) 119.

¹⁸ FUGLINSZKY (2. lj.) 120; FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog* (Budapest: CompLex 2015) 371.

A mostani elemzésünk szempontjából a legfontosabb kérdés, hogy ennek a tesztnek része-e – hasonlóan ahhoz, ahogyan a lehetetlenülés is magában foglalja a „gazdasági lehetetlenülés” kategóriáját – a társadalom teherbíró képességének vizsgálata, illetve az erre alapozott „gazdasági elháríthatatlanság”.

Gazdasági elháríthatatlanság – a teherbíró képesség vizsgálata. Eörsi Gyula szerint az elháríthatatlanság tesztjének része kell, hogy legyen a teherbíró képesség, és ezzel a „gazdasági elháríthatatlanság” vizsgálata: „Az elháríthatatlanságot objektív értelemben kell felfogni: a technika adott országos szintjén, a népgazdasági teherbírás figyelembevételével kell eldönteni az elháríthatatlanság kérdését.”¹⁹ Az új Ptk.-hoz készült kommentárok közül a legtöbb fenntartja, hogy ez a kérdés az elháríthatatlanság tesztjének része.²⁰ Lábady Tamás ezzel szemben – igaz egy ügyszöveghez fűzött kommentár kapcsán – kijelenti, hogy „[e]bben a körben az üzemgazdasági szempont vagy a társadalom teherbíró képessége nem döntő”.²¹ Mivel a Ptk. e rendelkezése nem változott, így érdemes kiemelni, hogy a korábbi Ptk. szerinti joggyakorlatban szintén szerepet kapott ennek vizsgálata. Például a bevezetőben említett autóbuszon elhelyezett bomba ügyében (BH 2000. 200.) is a társadalom teherbíró képességére hivatkozva utasította el a keresetet a Legfelsőbb Bíróság.

A gazdasági elháríthatatlanság figyelembevétele vagy figyelmen kívül hagyása az, ami meghatározza a veszélyes üzemi felelősség elméleti besorolását. Különböztessük meg itt a felelősség két fő formáját a vétkességi (*negligence*) és az objektív-tárgyi (*strict liability*) felelősséget! A kettő között a fő eltérés az, hogy az elővigyázatossággal kapcsolatos elvárások teljesítése mentesíti-e a jogellenesen kárt okozót a felelősség alól. Mint a bevezetőben, a definícióknál említettem, a vétkességi felelősség igen. Az ott látott definíció szerint a vétkességi felelősség, az elvárt elővigyázat szintje szerint sokféle lehet – ezek egyike a felróhatósági felelősség, amikor az elvárt szint az adott helyzetben elvárható, a *bonus et diligens pater familiastól* elvárható, a *reasonable man*től elvárható. Amennyiben tehát a magyar veszélyes üzemi felelősségnek része egy gazdasági elháríthatatlanság teszt, akkor végső soron a vétkességi felelősségen belül maradunk, hiszen azt is vizsgáljuk, hogy a teherbíró képességre is figyelemmel elvárható lett volna-e a károkozótól a kár elhárítása.

Okozatosság. Amennyiben azonban ez a „gazdasági elvárhatóság” tesztje nem kap helyet a veszélyes üzemi felelősség kimentési feltételei között, akkor az *strict liability*ként, vagyis objektív-tárgyi felelősségként működik majd. Ez az állítás első ránézésre túl erősnek tűnik, hiszen a veszélyes üzemi felelősség is ismer mentő körülményeket. Érdemes azonban számba venni ezeket a körülményeket. A jogirodalomban máshol is megjelenő állításokkal összhangban, az állításom: ezek logikailag semmit nem tesznek hozzá az okozás fogalmához. Amennyiben a kárt egy elháríthatatlan külső ok okozta, akkor az egyben azt is jelenti, hogy a bevett okozatossági tesztek szerint azt nem is a veszélyes üzemi tevékenység (és annak üzem-bentartója) okozta. Tulajdonképpen a ténybeli okozatosság hiányát mondjuk ki: ha

¹⁹ EÖRSI Gyula: *A polgári jogi kártérítési felelősség kézikönyve* (Budapest: KJK 1966) 286.

²⁰ HAVASI Péter in WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata VI/VII.*, Harmadik, Negyedik, Ötödik és Hatodik Rész (Budapest: HVG-ORAC 2013) 466; FUGLINSZKY (2. lj.) 120.

²¹ LÁBADY (2. lj.) Par 59.34.

az üzembentartó mást csinált volna, akkor sem tudta volna elkerülni a kárt (a joggazdaságtan jobban szeret úgy fogalmazni: akkor sem tudta volna csökkenteni a kár bekövetkezésének valószínűségét). Ha nem vizsgálják a gazdaságos elháríthatóságot, akkor ezek a klasszikus okozatosságon túli kimentési feltételek valójában redundánsok: a jogi okozatosság (például az adekvát kauzalitás, az előreláthatóság, vagy az egyéb okszerű elemek) hiánya lényegesen jobb, erősebb hivatkozási alapot kínál az alperesnek, mint ez a két kimentési feltétel.²²

Jól mutatja az okozatosság és a kimentési okok közötti viszonyt a *vis maior* példája. A kommentárirodalom szerint az elháríthatatlan külső ok egyik klasszikus példáját képezik ezek.²³ Azonban a *vis maior* hivatkozás nyilvánvalóan azt jelentené, hogy a természettudományos értelemben a kárt nem is az alperes okozta (vagy a kár olyan előreláthatatlan volt, hogy az előreláthatóság, illetve az adekvát kauzalitás tesztjén elbukna). Vegyük azonban észre: elég sok esetet ismerünk, amikor a balesethez, káresethez *vis maior is* hozzájárult, a bíróság azonban mégis megállapította az üzembentartó felelősségét. Ilyen volt az az eset²⁴, amikor arról kellett a bíróságnak döntenie, hogy felelős-e a lezuhant repülő üzembentartója, ha a gép egy szokatlan méretű viharban zuhant le, miután a pilóta úgy szállt fel, hogy tudott a tervezett repülési útvonalon kialakuló vihargócra, és a gépen nem volt olyan jelzőrendszer, amely a felszállás után ilyen veszélyeket jelezhetett volna. Ítéletében a legfelsőbb bíróság a szokatlan erejű vihar (vagyis a *vis maior*) ellenére elháríthatónak tartotta a balesetet. Az okozatosság vizsgálatakor ugyanis nem az a kérdés, hogy van-e *vis maior*, vagy más külső hatás. (Kimondhatjuk: külső ok mindig van – a baleset bekövetkezéséhez és különösen a kár adott szintjének kialakulásához soha nem elég csak a károkozó magatartása, külső okok mindig befolyásolják azt. Még a „legerősebb” esetben is: ha valaki rálő egy másik emberre, akkor is kell a kárhoz külső hatás *is* – a pisztolynak el kell sülnie, a megcélzott embernek nem szabad hirtelen és váratlanul elmozdulnia, stb.). A kérdés az, hogy *ezen a külső okon túl* van-e nem „külső, elháríthatatlan ok”, tudott volna-e a károkozó olyat tenni, ami csökkentette volna a balesetveszélyt – vagyis mostani terminológiánkkal: volt-e lehetősége elővigyázatosságra. Amennyiben *vis maior* címén mentesítünk valakit a felelősség alól, akkor azt mondjuk ki, hogy a kárt nem (ilyen kár- vagy valószínűség-növelő jelleggel sem) okozta, nem növelte.

²² Az elvárhatóság és az okozatosság óhatatlan összecsúsása – igaz, már a felróhatóságon alapuló felelősség kapcsán is – kulcsszerepet kap Menyhárd Attila érvelésében. Lásd MENYHÁRD Attila: „Az állam kártérítési felelőssége és az állami immunitás” in NOCHTA Tibor – FABÓ Tibor – MÁRTON Mária (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Kecskés László professzor 60. születésnapja tiszteletére* (Pécs: PTE ÁJK 2013); MENYHÁRD Attila: „Kihívások a mai magánjogi dogmatikában” in SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogdogmatika és jogelmélet* (Miskolc: Bíbor 2007). De a veszélyes üzemi felelősség kapcsán végső soron hasonló eredményre jut FUGLINSZKY Ádám is. FUGLINSZKY 2015 (18. lj.) 364–366. Ugyan elutasítja a kimentés és az okozatosság összecsúsását Csák Csilla, de ezt csak úgy tudja megtenni, hogy egyben tagadja, hogy az okozatosság felróhatóság esetén kialakult tesztjei a veszélyes üzem esetén is használhatóak lennének. Ő az okozatosságot a veszélyes üzem esetén megdönthetetlen védelemként kezeli. CSÁK Csilla: „A füstpatron eset” *Agrár- és Környezetjog* 2012/3. 11.

²³ HAVASI (20. lj.) 467; FUGLINSZKY (2. lj.) 125; LÁBADY (2. lj.) Par 59.34.

²⁴ A Kúria Pfv.IV.21.734/2012/8. sz. felülvizsgálati ítélete.

2.2. AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ VÉTKESSÉG TESZTJE

Ha a károsult magatartásának értékelését vizsgáljuk, akkor a magyar veszélyes üzemi felelősség egyértelműen az összehasonlító vétkesség tesztjével egészíti ki az előző pontban látott felelősségi modellt. Az összehasonlító vétkesség (*comparative negligence*) tesztje annyit mond ki, hogy amennyiben mind a károkozó, mind a károsult felelőssé tehető a kárért – a károsult nem az általában elvárható módon járt el –, akkor a kárt megosztják a két fél között.²⁵

Ez tükröződik a magyar jogban: amennyiben a veszélyes üzem üzembentartójának felelőssége megáll, akkor további kérdés, hogy a károsult felróhatóan járt-e el – ha igen, akkor nem kap teljes kártérítést. Az új Ptk. „újdonsága” annyi, hogy a törvényszövegbe iktatja a korábbi bírói gyakorlatot, pontosabban a PK 38. számú állásfoglalásának kulcstételét: a kármegosztásnál az üzem veszélyességét is figyelembe kell venni az üzembentartó terhére. Ez a bevett felfogás szerint azt jelenti, hogy amennyiben a károkozó veszélyes üzem, akkor ugyanabban az esetben, ugyanolyan magatartások esetén a kármegosztás számára kedvezőlenebb lesz, mint ha a felelősségét a felróhatóság alapján ítélnék meg. Lábady Tamás példájával:

„ha a bíróság mérlegelése szerint a felek egyenlő mértékben részesei a károsodás bekövetkezésének, közöttük a kárt nem fele-fele részben [*mint, ahogyan a felróhatóság alapján történe – Sz. Á.*], hanem – a veszélyes üzemre terhesebben – mondjuk 70–30% arányban kell megosztani”.²⁶

1. ábra: A felróhatósági és a veszélyes üzemi felelősség közötti különbség

Felróhatóság			
Károkozó Károsult	Felróható	Nem felróható, de nem is külső elháríthatatlan ok	Külső elháríthatatlan ok
Nem felróható	TELJES KÁRTÉRÍTÉS		
Felróható	Kármegosztás		
Veszélyes üzem			
Károkozó Károsult	Felróható	Nem felróható, de nem is külső elháríthatatlan ok	Külső elháríthatatlan ok
Nem felróható	TELJES KÁRTÉRÍTÉS		TELJES KÁRTÉRÍTÉS
Felróható	Kármegosztás (károkozóra kedvezőlenebb)	Kármegosztás	

²⁵ A definícióért lásd pl. *Restatement (Third) of Torts: Apportionment of Liability* § 7; az amerikai rendszerek áttekintéséért Christopher J. ROBINETTE – Paul G. SHERLAND: „Contributory or Comparative: Which is the Optimal Negligence Rule?” *Northern Illinois University Law Review* 2003. 41–61.

²⁶ LÁBADY (2. lj.) Par 59.88.

A két felelősségi forma közötti különbséget az 1. ábrán láthatjuk. A károkozó oldalán három elővigyázatossági szintet különböztethetünk meg: (1) amikor felróhatóan jár el, vagyis amikor a felróhatóságon alapuló felelősség esetén is felelne; (2) amikor nem felróhatóan jár el, de nem tesz meg mindent a nem külső elháríthatlan okból fakadó károk elkerülése érdekében – ilyenkor a veszélyes üzemi felelősség szerint felelős; és (3) amikor minden olyan lépést megtesz, ami kizárja a nem elháríthatatlan külső okból fakadó kárt – ekkor a veszélyes üzem üzemeltetője is kimentheti magát.

A károsult oldalán csak két lehetőség áll fenn: (1) nem felróhatóan jár el – ekkor a kártérítés csak a károkozó felelősségétől függ, vagy (2) felróhatóan jár el – ha a károkozó felelős, kármegosztásra kerül sor.

Látszik az ábráról, hogy a veszélyes üzemi felelősség több esetben követeli a károkozótól kártérítés fizetését: a nem felróhatóan okozott, de nem is külső elháríthatatlan oknak tekinthető károk esetén is fizetnie kell. Másrészt a mindkét félnek felróható károk esetén többet kell fizetnie. Emiatt változik az ösztönzője.

2.3. AZ ÜZEMBENTARTÓ

A veszélyes üzemi felelősség esetén a jog kijelöl egy személyt, az üzemeltetőt, aki akkor is felelős lesz, ha a veszélyes üzem aktuális üzemeltetője nem is ő. Természetesen – mint majd a harmadik fejezetben látjuk – neki is kell, hogy legyen lehetősége a kárveszély csökkentésére. Különben nem tekinthetnénk okozónak.

Az új Ptk. egyik újdonsága, hogy a 6:536. § (1) bekezdése meghatározza, hogy ki ez az üzemeltető – támaszkodva a korábbi bírói gyakorlatban kialakult, illetve bizonyos jogpolitikai elvekre. E szerint üzemeltetőnek az minősül, akinek érdekében a veszélyes üzem működik. Vegyük észre, ez a definíció megfelel a Marton Géza által „érdekelvnek” nevezett szempontnak: „minden emberi vállalkozás összes folyamányait, az előnyöket éppúgy, mint a hátrányokat vissza kell vezetni ugyanarra a számlára, az illető tevékenység gazdájáéra, mert csak így derül világossá annak az aktivitásnak a szociális értékességére vagy értéktelenségére.”²⁷

Korábban ezen az érdekelvén túl egyéb elemeket is megfontolt a joggyakorlat: ki képes és köteles a tevékenység kockázatainak elhárítására, ki felügyeli, irányítja, ellenőrzi és koordinálja a tevékenységet, kinek van rendelkezési joga (például ki a fenntartó, üzemeltető), ki hozza meg az alapvető döntéseket.²⁸ Vagyis a korábbi vizsgálatkor két szempontrendszer ötvöződött, az érdekelv és valamiféle ösztönzési elv (ki képes befolyásolni a tevékenységet, csökkenteni a kárveszélyt). Ezek közül a Ptk. szövegében az első nyert csak elismerést.

Ugyanakkor a kommentárokból²⁹ egyértelmű az elvárás, hogy függetlenül a Ptk. megfogalmazásától a bírói gyakorlatban továbbra is maradjon meg a másik szem-

²⁷ MARTON (5. lj.) 101.

²⁸ FUGLINSZKY 2015 (18. lj.) 381–383.

²⁹ FUGLINSZKY (2. lj.) 133–134; HAVASI (20. lj.) 468; LÁBADY (2. lj.) Par 59.67.

pont is. Ahogyan Lábady fogalmaz: „Változatlanul irányadó lesz tehát az a gyakorlatban kifejeződött álláspont, hogy üzembentartónak minősül az is, aki az üzemet fenntartja és tartósan üzemelteti, illetőleg az, aki a veszélyforrást ellenőrzi, felügyeli, irányítja.”³⁰ Maga a Ptk. indoklása is azt hangsúlyozza: „Az üzembentartó kategóriáját az elmélet által megtámogatottan a gyakorlat alakította ki.”³¹ A későbbiekben látjuk majd, hogy a prevenció hatást előtérbe helyező joggazdaságtani elemzés – bár az érdekelvet is tudja kezelni, de – az ösztönzési elvet fontosabbnak is érzi.

3. PREVENCIÓS HATÁS

Az előzőek alapján tehát a veszélyes üzemi felelősség két elméleti típusba is tartozhat – attól függően, hogy a gazdasági elháríthatatlanságot vizsgálja-e a bíróság a kimentési feltételek között. Ha igen, akkor a veszélyes üzemi felelősség egy magas szintű elvárást tartalmazó összehasonlító vétkességi (*comparative negligence*) felelősség. Ha nem, akkor egy összehasonlító vétkességi teszttel kombinált objektív-tárgyi (*strict liability with defense of comparative negligence*) felelősség.

A prevenció hatásokat áttekintését három lépésben tesszük meg. Először a potenciális károkozók döntéseit vizsgáljuk: milyen hatással van az elővigyázatosságukra, ha a felróhatósági felelősség hatálya alól a veszélyes üzemi felelősség hatálya alá kerülnek. Látjuk majd, hogy a gazdaságosság elháríthatóság – ha ezt figyeli is a bíróság – a legtöbbször nem játszik szerepet: ösztönző hatásait tekintve a veszélyes üzemi felelősség a legtöbbször valóban objektív-tárgyi felelősség. Ezt követően emeljük be az elemzésbe a károsult elővigyázatossági döntéseit. A harmadik pontban pedig a két fél egyéb – az elővigyázatosságon túli – döntéseit elemezzük.

3.1. A KÁROKOZÓ ELŐVIGYÁZATOSSÁGA

A joggazdaságtan klasszikus modelljei általában az objektív-tárgyi felelősség (*strict liability*) és a kiszámítható vétkességi felelősség (*negligence*) összehasonlításából indulnak ki. Ez az összehasonlítás jelenti a kiindulópontot a veszélyes üzemi felelősség eltérő hatásainak megértéséhez is. A kiszámíthatóság itt azt jelentené, hogy a károkozó előre tudja, hogy adott elővigyázatosság mellett őt vétkenek vagy vétlennek találja-e majd a bíróság. A magyar – és a legtöbb a valóságban létező – kártérítési rendszerben a veszélyes üzemi felelősség alternatívája azonban nem egy ilyen kiszámítható rendszer. A valóságban létező felróhatósági felelősség esetén nem lehetünk bizonyosak a bíróság döntésében: a legmagasabb elővigyázatossági szintnél is előfordulhat, hogy kimondják a vétkességet. És fordítva: a teljes

³⁰ LÁBADY (2. lj.) Par 59.67.

³¹ LÁBADY Tamás in VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest: CompLex 2013) 949.

gondatlanság mellett is előfordulhat, hogy vétkesnek találják a károkozót. A továbbiakban ennek, a bírósági döntésben rejlő kockázatot is magában hordozó modelleknek a hatásait mutatjuk be.³²

Alapmodell: elvárás- vagy költségalapú ösztönzés. A kártérítési rendszerek kétféle ösztönzőt hordozhatnak magukba: a költségalapú és az elvárásalapú ösztönzöt. A vétkességi felelősség mind a kettőt, az objektív-tárgyi csak a költségalapút. Az egyszerűség kedvéért kezdjük az objektív-tárgyi felelősséggel! Itt a károkozót az elővigyázatossági lépések megtételére, és ezzel azok költségeinek felvállalására az motiválja, hogy kisebb valószínűséggel okozzon balesetet, hiszen baleset esetén szinte mindig kártérítést kell fizetnie: a nagyobb elővigyázatosság csökkenti a kár bekövetkezésének esélyét.³³ Intuitív módon is egyszerű belátni, ugyanazt az elővigyázatossági lépést, és emiatt ugyanazt a többletköltséget, inkább felvállalja valaki, ha magasabb kárra, pontosabban magasabb kártérítésként megítélt összegre számít. Ez a *költségalapú ösztönző: a magasabb kártérítési összeg nagyobb elővigyázatosságra serkent.*

Tegyük fel, hogy egy tízezer forintos költségű lépésről van szó. Ez a lépés a balesete esélyét egy ezrelékről fél ezrelékre csökkenti. A baleset esetén fizetendő kártérítés összege eddig tizenötmillió forint volt, de most (például egyes nem anyagi károk esetén fizetendő magasabb összeg miatt) huszonötmillió lesz. Nyilvánvaló, hogy többen vállalják a tízezer forintos többletköltséget, ha huszonötmillió kártérítés fenyeget, mint ha csak tizenötmillió.

Vétkességi felelősségnél elvileg megjelenik az elvárásalapú ösztönző is. Vétkességi felelősség esetén a kártérítési felelősség megszűnik, vagyis a kártérítés összege nullára csökken, ha az elvárható szintet eléri az elővigyázatosság.³⁴ A potenciális károkozó két alternatíva közül választhat: (1) vagy teljesíti az elvárást és akkor nem fizet kártérítést, (2) vagy – ha az elvárást túl magasnak találja – figyelmen kívül

³² Részletesebb tárgyalásért lásd Mireia ARTIGOT I GOLOBARDES – Fernando GÓMEZ POMAR: „Contributory and Comparative Negligence in the Law and Economics Literature” in Michael FAURE (szerk.): *Tort Law and Economics* (Cheltham – Northampton: Edward Elgar 2009); Hans-Bernd SCHÄFER – Frank MÜLLER-LANGER: „Strict Liability Versus Negligence” in uo. 13–15, 20–24.

³³ Elképzelhető természetesen, hogy ez az elővigyázatossági ösztönző áttételes lesz. Reagálhat pl. a kártérítés esélyére biztosítás kötésével is. Ekkor első ránézésre a kár esélye nem csökken, csak a biztosító fizet helyette. Azonban a biztosító elemi érdeke lesz ügyelni arra, hogy a kárveszély ne nőjön, ne legyen túl magas – vagyis a nagyobb elővigyázatosságot a biztosítási szerződés fogja ösztönözni, pl. az abban szereplő magatartási előírások, kizárási feltételek, vagy éppen a nagyobb kockázat esetén fizetendő nagyobb díjon keresztül. (Köszönet, az Állam- és Jogtudomány anonim lektorának a gondolatért!)

³⁴ A modell jelen ponton az egyszerűség kedvéért feltételezi, hogy az elvárhatóság előre ismert. Amennyiben feltesszük, hogy azt a potenciális károkozó csak becsülni tudja (vagyis van esélye annak, hogy az általa várt elvárhatóság és a bíróság által alkalmazott szint eltérhet), a modell akkor is ugyanezt az eredményt adja, csak bonyolultabb a bizonyítás. Ilyen bizonytalan helyzetben is elsősorban azt próbálja becsülni a potenciális károkozó, hogy várhatóan mi lesz az elvárható elővigyázatossági szint – elsősorban ennek a (várt) szintje határozza meg az elővigyázatosságát, nem az, hogy mekkora a kártérítésként megítélt összeg.

hagyja azt, és vállalja, hogy kár esetén megfizeti a kártérítést. Látszik ebből, hogy *az elvárás emelése* egy ideig (amíg annak szintje „túl magas” nem lesz) *emeli az elővigyázatosság szintjét*: a károkozó igyekszik teljesíteni azt, a magasabb szintet is, csak, hogy elkerülje a kártérítési kötelezettséget. Ez az *elvárásalapú ösztönző*. Amennyiben azonban az elvárás átlép egy határt, akkor ez már nem hat a potenciális károkozóra: nem akarja magát olyan magas költségekbe verni, inkább vállalja az esetleg bekövetkező kár megfizetését. Vagyis visszatérünk az előbb látott költségalapú ösztönzéshez. Természetesen az, hogy hol van ez a „töréspont”, függ a kártérítés, vagyis a költségalapú ösztönző nagyságától: minél nagyobb a kártérítésként fizetendő összeg, annál magasabbra kerül az a határ, amíg az elvárásalapú ösztönző a domináns.

Tegyük fel, hogy amennyiben tiszta objektív-tárgyi felelősség lenne, vagyis csak a költségalapú ösztönző hatna, akkor a potenciális károkozó húszezer forintot költene elővigyázatosságra, vállalva ezzel azt, hogy az egy ezrelék eséllyel bekövetkező ötvenmillió forintos kárt megfizeti. Az adott jogrendszerben azonban nem objektív-tárgyi, hanem vétkességi felelősség van, és olyan elvárt elővigyázatosságot fogalmaznak meg, amit ő hatvanezer forintért tud teljesíteni. Ha a hús- helyett hatvanezret költ elővigyázatosságra, akkor megússza az (egy ezrelék eséllyel fizetendő) ötvenmillió forintos kártérítést. Vélhetően vállalja ennek a hatvanezer forintos elővigyázatossági szintnek a teljesítését. Amennyiben azonban az elvárt elővigyázatosságot csak háromszázezer forintért tudja teljesíteni, akkor vélhetően inkább nem is törekszik az „elvárható módon” eljárni, hanem visszaáll a húszezres elővigyázatosságra, vállalva a kártérítést.

A veszélyes üzemi felelősség besorolása a joggazdaságtanban. Az előző fejezetben láttuk, hogy a veszélyes üzemi felelősség a kommentárok többsége szerint egy magas elvárással dolgozó vétkességi felelősségnek tekinthető. Ezen a ponton azonban érdemes a *joggazdaságtani modellek*, vagyis *az ösztönzés alapján is különbséget tenni* a két felelősségi forma között. Ebben az értelemben vétkességének akkor tekinthetünk egy felelősségi rendszert, ha az elvárásalapú ösztönző a meghatározó, míg objektív-tárgyinak akkor, ha a költségalapú. Egy felelősségi rendszer, amely olyan magas elvárásokat fogalmaz meg, amelyeket a potenciális károkozók már nem akarnak teljesíteni, jogilag vétkességi felelősségnek nevezhető ugyan, de ösztönzési hatásait tekintve objektív-tárgyi felelősség lesz. A magyar kommentárok többségi álláspontja szerint a veszélyes üzemi felelősség – az esetek döntő többségében – ilyen: joggazdasági, ösztönzési szempontból objektív-tárgyi felelősség, hiszen az abban megfogalmazott a gazdasági elháríthatatlanságból következő elvárásokat a legtöbben nem akarják teljesíteni, vállalják inkább az esetleg bekövetkező kár megfizetését.

Vétkességi és objektív felelősség közötti választás. Látszik tehát, hogy mind a felróhatósági, mind a veszélyes üzemi felelősség esetén megjelennek preventív elemek: csak ezek másképp hatnak egyik és másik esetben. A *felróhatóság elvárásalapú*, a *veszélyes üzemi felelősség költségalapú* ösztönzőt teremt. E cikk talán

legfontosabb állítása: egy tevékenység veszélyes üzemi besorolása, vagyis a két felelősségi forma közötti választás *egyik* legfontosabb szempontja az kellene, hogy legyen, hogy melyik prevenció hatására akarunk támaszkodni. Ennek mérlegelésekor két állítást szem előtt kell tartani: (1) Azt, hogy melyik rendszer hoz nagyobb elővigyázatosságot csak esetről-esetre dönthetjük el. (2) A két rendszer más és más bírósági tévedésre érzékenyebb.

(1) Láttuk az előbb, hogy amennyiben az elvárt elővigyázatosság meghaladja (de nem „túlzottan”) azt, amit tiszta költségalapú ösztönző esetén a potenciális károkozó választana, akkor az elvárásalapú ösztönző magasabb elővigyázatossághoz vezet. Ez persze nem jelenti azt, hogy az elvárás emelése mindig nagyobb elővigyázatosságot eredményez: abban a pillanatban, amikor az elvárás eléri a „töréspontot”, akkor annak további emelésére az elővigyázatosság visszaesik a költségalapú ösztönzés szintjére.

Tegyük fel, hogy az előző példában, ahol a költségalapú ösztönzés húszezer forintos elővigyázatosságot és egy ezrelék eséllyel bekövetkező ötvenmillió forintos kárt hozna, a töréspont – a potenciális károkozó kockázatkerülését is figyelembe véve – százezer forintnál lenne. Ez azt jelenti, hogy amennyiben az elvárt elővigyázatosság szintjét úgy változtatja meg a jogrendszer, hogy annak költségét kilencvenkilencezre emeli, akkor az elővigyázatosság erre a szintre nő majd. Viszont ha százötezer forintra nőne, akkor e változás hatására az elővigyázatosság visszaáll a húszezer forintos szintre. A korábbi esetleg ennél magasabb elővigyázatossági szint jelentősen visszaesik.

Tegyük hozzá: az sem biztos, hogy az elvárt elővigyázatosság mindig magasabb, mint amit e nélkül (tiszta költségalapú ösztönzés mellett) választanának a potenciális károkozók. A joggazdaságtani irodalomban ennek kapcsán a legtöbbet emlegetett megkülönböztetés a *gondosság* és az *aktivitás* eltérése. Nem mást ír le ez a dichotómia, mint a bíróság számára megfigyelhető, a bírósági eljárásban bizonyítható és a megfigyelhetetlen, bizonyíthatatlan elővigyázatossági lépéseket, dimenziókat.³⁵ Elvárásokat, természetesen, csak a gondosság, vagyis a megfigyelhető, bizonyítható elemek kapcsán lehet megfogalmazni. Ezeket emelheti ugyan magasra a jogrendszer, de a nem megfigyelhető, nem bizonyítható elemek mindig elsikkadnak – ezek kapcsán az elvárás gyakorlatilag nulla lesz. Az elvárásalapú ösztönzés

³⁵ Lásd Peter A. DIAMOND: „Single Activity Accidents” *Journal of Legal Studies* 1974/1. 107–164; Howard LATIN: „Activity Levels, Due Care, and Selective Realism in Economic Analysis of Tort Law” *Rutgers Law Review* 1987. 487–514; Mark GRADY: „Why Are People Negligent?: Technology, Nondurable Precautions, and the Medical Malpractice Explosion” *Northwestern University Law Review* 1988. 293–334; uő.: „Res Ipsa Loquitur and Compliance Error” *University of Pennsylvania Law Review* 1994. 887–947; Stephen GILLES: „Rule-Based Negligence and the Regulation of Activity Levels” *Journal of Legal Studies* 1992/2. 319–363. Összefoglalóért: Nuno M. GAROUPA – Thomas S. ULEN: „The Economics of Activity Levels in Tort Liability and Regulation” in Thomas J. MICELI – Matthew J. BAKER (szerk.): *Research Handbook on Economic Models of Law* (Cheltham – Northampton: Edward Elgar 2013), lásd még *Illinois Program in Law, Behavior and Social Science No. LBSS14-15*. 2013. 16–18.

ezekre nem hat. Ezzel szemben a költségalapú ösztönzés igen: mivel ezek is csökkentik a kár bekövetkezésének esélyét, így a költségalapú ösztönzéskor a potenciális károkozó ezeket is figyelembe veszi.³⁶

A tevékenység besorolásakor a megfontolandó kérdés tehát: mennyiben ismerheti fel a bíróság az összes fontos elővigyázatossági lépést, illetve amit felismer, ott milyen magas szinten állítja be az elvárásokat. Minél többet ismer fel, és minél magasabb (még hatásos, nem „túl magas”) elvárásokat szab, annál valószínűbb, hogy az elvárásalapú ösztönző, vagyis a felróhatósági felelősség esetén lesz magasabb az elővigyázatosság.

(2) Az elvárásalapú ösztönzés hatása tehát attól függ, hogy milyen elvárásokat fogalmazunk meg. Ha ezek szintje „téves”, akkor ehhez a téves szinthez fognak alkalmazkodni a potenciális károkozók. Költségalapú ösztönzés esetén a fő veszély a kártérítés „téves” meghatározása. A két felelősségi forma közötti választásnál eldöntendő kérdés tehát az *is*, hogy melyik tévedés esélye, súlya nagyobb.

A jogi³⁷ és a joggazdaságtani³⁸ irodalomban nagy teret kap az elvárhatóság fogalmának képlékenysége, kiszámíthatatlansága, ami ezért erős érvet jelent a (legalábbis joggazdasági értelemben) objektív-tárgyi felelősség kiterjesztése mellett.³⁹

Az objektív-tárgyi (például a joggazdaságtani értelemben mindenképpen annak számító veszélyes üzemi) felelősség gyengéje sem sikkadhat azonban el: a kártérítés köznapi, természettudományos, közgazdasági értelemben mindig „túl alacsony”. A kártérítési rendszerben a bíróság – mivel a jog a kárt, illetve az összeget tekintve gyakorlatilag definiálatlan – a sérelemdíj fogalmával dolgozik, eleve alacsonyabb kártérítési összegeket ítél meg, mint amennyi a közgazdasági, társadalomtudományi, köznapi értelemben vett teljes kártérítéshez szükséges lenne. Olyan károk és hátrányok, amelyek nem jelentenek anyagi kárt, de nem is a személyiségi jogok által védett értékekhez kapcsolódnak, nem kompenzáltnak. (Ilyenek a különböző kellemetlen érzelmi hatások.) Hasonlóképpen nem térül meg a károsult számára adott vagyontárgy piaci árát meghaladó – mindig meglevő, szubjektív – többletértéke. Holott ezek is veszteséget jelentenek a károsultnak, és rajta keresztül – amennyiben másoknál ezt a kárt valamilyen előny nem ellentételezi, mint a tiszta gazdasági kár esetén – a társadalomnak.⁴⁰

Tegyük hozzá: ezek gazdasági értelemben mind károk. Adott károsult kára alatt ugyanis azt a pénzüsszeget érti a közgazdaságtan, amennyiért cserébe a káro-

³⁶ A strict liability melletti erre alapozott hatékonysági érvelésért lásd Richard A POSNER: *Economic Analysis of Law* (New York: Aspen 2011) 228.

³⁷ Lásd pl. FUGLISZKY 2015 (18. lj.) 294–296.

³⁸ Lásd pl. Steven SHAVELL: *Foundations of Economic Analysis of Law* (Cambridge – London: Belknap 2004) 224–230; Robert COOTER – Thomas ULEN: *Jog és közgazdaságtan* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2005) 370–374; SCHÄFER–MÜLLER–LANGER (32. lj.) 7–8.

³⁹ Ezzel természetesen nem tagadjuk azt, hogy az objektív-tárgyi felelősség esetén is vannak bizonytalanságok – pl. az, hogy mely tevékenységekre, azok esetén kikre és mikor fogják azt alkalmazni. Éppen ez a mostani cikk fő kérdése.

⁴⁰ Az egyéni kár és a társadalmi kár közötti kapcsolatról, a tiszta gazdasági kárról lásd SZALAI Ákos: „Az elmaradt vagyoni előny megtérítése” in FEKETE Balázs – HORVÁTHY Balázs – KREISZ Brigitta (szerk): *A világ mi vagyunk... Liber Amicorum Imre Vörös* (Budapest: HVG-ORAC 2014) 478–494.

sult hozzájárulna a helyzet romlásához, amennyi kompenzálná őt ezért a romlásért.⁴¹ A modern közgazdaságtan érték- és ezért kárfogalma szubjektív értékfogalom; alapja az ún. elfogadási hajlandóság: egy számunkra kellemetlen hatás miatti kárunk az az összeg, amelyért cserébe *ex ante* hajlandóak lettünk volna elfogadni azt.⁴²

Összehasonlító vétkesség. A magyar rendszer, amikor a károsult magatartását vizsgálja, akkor – akár a felróhatósági, akár a veszélyes üzemi felelősséget tekintjük – kármegosztással „szankcionálja” a károsult felróható magatartását, vagyis az összehasonlító vétkesség tesztjével fejeli meg a károkozó oldaláról meghatározott (ösztönzési hatásait tekintve mindenképpen) objektív-tárgyi felelősséget. Hogyan hat ez a kármegosztás a veszélyes üzemi felelősségnél kialakuló – mint láttuk – költségalapú ösztönzőre?

Mivel veszélyes üzemi felelősség esetén a kármegosztás a károkozó számára kedvezőtlenebb lesz, így magasabb a várható kártérítés. Két ok miatt: egyrészt a károkozó ugyanazon elővigyázatossági szintje mellett veszélyes üzemi felelősség esetén nagyobb lesz a kárveszély; másrészt a kár bekövetkezése esetén a kártérítés várható összege is magasabb lesz. Az első hatás elemzését a következő pontban tesszük meg (a lényege: veszélyes üzemi felelősség esetén a potenciális károsultak – a nagyobb kompenzáció miatt – vélhetően kevésbé lesznek elővigyázatosak, és ezért *ceteris paribus* nő a kár valószínűsége). A kártérítés összege pedig azért nő, mert amennyiben a károkozó vétkes, akkor ugyanabban a helyzetben (a két fél ugyanolyan szintű felróhatósága esetén) a károkozóra kedvezőtlenebb lesz a kármegosztás, mint felróhatóság esetén. Mivel veszélyes üzemi felelősség esetén költségalapú ösztönzővel van dolgunk, így a várható kártérítés emelkedése mindenképpen növeli az elővigyázatossági ösztönzőt.⁴³

Tehát míg a veszélyes üzemi felelősség *kimentési rendszere miatt nőhet is, és csökkenhet is az elővigyázatosság* (a kérdés csak esetről-esetre dönthető el), addig a 6.525. § (1) bekezdése és a 6:537.§ (1) bekezdése közötti eltérés miatt *bizonyosan nő az*.

⁴¹ Magyarul lásd pl. COOTER–ULEN (38. lj.) 340–341.

⁴² Lásd pl. SIEWERT D. LINDENBERGH – PETER P. M. VAN KIPPERSLUIS: „Non Pecuniary Losses” in FAURE (32. lj.) 217–218.

⁴³ Érdemes kitérni a magyar felelősségi rendszer egy eddig elhanyagolt specialitására is: a fordított bizonyítási teherre, az exkulpációs rendszerre. Ezt a jogi irodalom [lásd pl. DAM (7. lj.) 304–306] gyakran mint a vétkességi és az objektív-tárgyi felelősség közötti átmenetet, Sólyom László szavaival, közöttiük levő „hidat” írja le. Lásd SÓLYOM LÁSZLÓ: *A polgári jogi felelősség hanyatlása* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1977) 46–47. Ha ez így van, akkor a magyar felróhatósági felelősség és a veszélyes üzemi felelősség közötti eltérés kisebb, mint más országok esetén. Ugyanakkor a fordított bizonyítási teher ezen „hidszerepe” a két tiszta felelősségi forma között csak akkor bizonyos, ha egyenes bizonyítási teher mellett a bírósági perben az alperes (a mi mostani modellünkben ő még csak potenciális károkozó) győzelmi esélye nagyobb lenne. Ezt a nagyobb esélyt okozhatja a bizonyítási nehézség is, de az is, hogy az elővigyázatosság az elvárható (vagy azt meghaladó). Amennyiben – pl. a túl alacsony elővigyázatosság miatt – a per esélyese eleve a károsult, akkor a bizonyítási teher megfordításának hatása nem egyértelmű, adott esetben még gyengébb elővigyázatossági ösztönzőkhöz is vezethet, mint az egyenes bizonyítás.

3.2. A KÁROSULT ELŐVIGYÁZATOSSÁGA

A kár bekövetkezési esélye soha nem csak a potenciális károkozótól függ, hanem a károsult tevékenységétől is. A károsult elővigyázatosságára ugyanúgy kettős ösztönző hat, mint a károkozóéra: létezik a költségalapú és az elvárásalapú ösztönző is. A költségalapú ösztönző itt azt jelenti, hogy a károsulton „ragadó”, meg nem térített kár növekedése emeli az elővigyázatosságát, így *ceteris paribus* csökkenti a baleset bekövetkezésének esélyét. Az elvárásalapú ösztönző itt is azon keresztül hat, hogy az elővigyázatosság emelése esetén csökken az esélye annak, hogy nem kapja meg a teljes kártérítést. Ugyan hasonlóan a fent látottakhoz, itt sem feltelezhetjük, hogy a károsult előre bizonyos lehetne abban, hogy adott elővigyázatossága elegendő-e ahhoz, hogy a bíróság bizonyosan kizárja a közrehatást (vagy éppen, hogy bizonyosan megítélje azt), de itt is igaz, hogy az elővigyázatosság emelése a várhatóan a károsulton ragadó kárt csökkenti – csökken az esélye, hogy magatartását felróhatóknak találják.

A költségalapú ösztönző (objektív-tárgyi felelősség) hatása. Láttuk, hogy a joggazdasági értelemben objektív-tárgyi (vagyis a költségalapú ösztönzőre épülő) felelősség hatása a károkozó várható elővigyázatosságára nem egyértelmű. Emelheti is azt a vétkességi felelősséghez képest (amennyiben az elvárás – például a meg nem figyelhető, nem bizonyítható elővigyázatossági lépések miatt – túl alacsony lenne), de csökkentheti is azt (amennyiben az elvárás magasabb lenne, mint amit tiszta költségalapú felelősség mellett választana). Az azonban egyértelmű, hogy a két félre gyakorolt hatás épp ellentétes. A károsult oldalán megjelenő költségalapú ösztönző csökkenti a károsult elővigyázatosságát, *amennyiben* a potenciális károkozó elővigyázatossága nő – hiszen emiatt a kárveszély (a károsult adott elővigyázatossági szintje mellett) csökken. Ez a *morális kockázat*: a várhatóan a károsulton ragadó kár csökkenése miatt a károsult kevésbé lesz elővigyázatos, veszélyesebb lépéseket is vállal.

A változó kármegosztás hatása. A felróhatósággal összevetve, a veszélyes üzemi kármegosztási szabály csökkenti a károsulton ragadó, meg nem térülő kárt, ezért csökken a károsult elővigyázatossági ösztönzője – veszélyesebb tevékenységekbe foghat. Többek között ez a morális kockázat vezet oda, amit az előző pontban láttunk: a veszélyes üzemi felelősségnél alkalmazott kármegosztás miatt a károkozó adott szintű védekezése mellett mindig nagyobb a kár bekövetkezési esélye.

3.3. EGYÉB HATÁSOK

Az elővigyázatosságra gyakorolt hatások áttekintése után érdemes a veszélyes üzemi felelősség többi hatását is számba venni. Öt ilyen vizsgálunk itt meg. Először azt, hogy a veszélyes üzemi felelősség (a nehezebb kimentés miatt) valóban fokozza-e a károsultak perindítási kedvét, kevesebb (felróhatóan okozott) kár marad-e megtérítetlenül, szankcionálatlanul. Másodsor: igaz-e, hogy a károsult jobban tudja magát biztosítani veszélyes üzemi (gyakorlatilag objektív-tárgyi felelősség) ese-

tén, mint felróhatósági felelősség mellett. Harmadszor azt, hogy igaz-e, hogy a kárt és a kockázat költségét a veszélyes üzemi felelősség a károkozóra tolja. Negyedszer a veszélyes üzemi felelősség tevékenység-visszafogó hatását vizsgáljuk. Az ötödik hatás pedig e felelősségi forma információk következménye.

Perlés. A felróhatósági felelősség esetén maga a felróhatóan okozott kár még nem jelenti azt, hogy azt meg is kell téríteni. Ugyanis ahhoz, hogy a kár kártérítést vonjon maga után, a károsultnak azt kérnie kell. Amennyiben nem történik peren kívüli megegyezés, akkor fel kell vállalnia egy per költségeit. A veszélyes üzemi felelősség egyik pozitív hatása többek szerint az, hogy a perlés költségét csökkenti, a pernyerés esélyét pedig növeli a károsult oldalán – ezért nagyobb valószínűséggel lép fel a kártérítés érdekében.⁴⁴

A hatékonyságot kereső normatív irodalom azonban problémákat is lát ennek kapcsán, hiszen a pereskedés maga is költséges. Amennyiben a perek költsége meghaladja azt a hasznot, amit egy ilyen per a társadalom számára (a későbbi prevenciók hatásán, illetve a kielégült igazságérzeten keresztül) hoz, akkor éppen azért jobb a vétkességi felelősség, mert a perköltség ott kisebb.⁴⁵ Ugyanakkor ezt az érvelést többen⁴⁶ hibásnak tartják: az objektív-tárgyi felelősség csak a kártérítési igények esélyét növeli, de nem a perek összes költségét.⁴⁷ Mivel a felróhatóság itt nem vitakérdés (csak a jogellenesség, az okozatosság és a kár nagysága), így a bírósági döntés is kiszámíthatóbb. Azt pedig az eljárásjog elemzéseinek alpmo-delljei⁴⁸ is bemutatják, hogy egy kiszámíthatóbb per (vagyis amikor a két fél becs-lése kevésbé tér el arról, hogy mekkora is az egyes felek győzelmi esélye, illetve mekkora a várható kártérítés) nagyobb valószínűséggel ér véget a felek között megegyezéssel.

A felelősségbiztosítás elősegítése? Előbukkan a jogi irodalomban⁴⁹ az az érv, hogy az ilyen (objektív-tárgyi) felelősségi formák elősegítik a felelősségbiztosítás kialakulását, egyszerűbbé teszik azok megkötését. Az érv joggazdaságtani alapja a biztosíthatóság fogalma⁵⁰ lehet: csak az az esemény biztosítható, amelynek bekövetkezési kockázata viszonylag jól becsülhető. Felelősségbiztosítás esetén a biztosítási esemény az, hogy a bíróság felelősnek találja a biztosítottat, és kártérítés fizetésére kötelezi. Mivel az objektív-tárgyi felelősség kiszámíthatóbb, csak a kár bekövetkezési esélyét kell ismerni, így a bírósági döntés kockázata (felróható-

⁴⁴ Steven SHAVELL: *Economic Analysis of Accident Law* (Cambridge: Harvard University Press 1987) 264; SHAVELL (38. lj.) 283; DAM (7. lj.) 299.

⁴⁵ Lásd SHAVELL (38. lj.) 285–287.

⁴⁶ Lásd pl. SCHÄFER–MÜLLER–LANGER (32. lj.) 11.

⁴⁷ Tegyük hozzá: Steven Shavell egyben azt is hangsúlyozza, hogy az egyes ügyek elbírálása (és ezért az egy ügyre eső költség) kisebb az objektív-tárgyi felelősség esetén, hiszen itt nem kell foglalkozni a vétkesség megítélésével. SHAVELL (38. lj.) 283.

⁴⁸ COOTER–ULEN (38. lj.) 458; SHAVELL (38. lj.) 403; Thomas J. MICELI: *The Economic Approach to Law* (Stanford: Stanford University Press 2004) 246.

⁴⁹ Bernhard A. KOCH – Helmut KOZIOL (szerk.): *Unification of Tort Law: Strict Liability* (The Hague – London – Boston: Kluwer 2002) 429–420; DAM (7. lj.) 299.

⁵⁰ A biztosíthatóság fogalmáról, pontosabban a biztosítási piaci kudarcok hiányáról lásd SZALAI Ákos: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése* (Budapest: L'Harmattan – Széchenyi István Szakkollégium 2013) 212–213.

nak találja-e a károkozó magatartását) nem játszik szerepet – szól az érv. Azonban ez téves! Egy kockázatot ugyanis önmagában az nem tesz biztosíthatatlanná, hogy sok elem valószínűségét kell figyelembe venni – attól, hogy a veszélyes üzemi felelősségnél csak egyetlen egyét (a balesetét), mint a joggazdasági értelemben vett objektív-tárgyi felelősség esetén, míg a vétkességi felelősségnél háromét (a balesetét, a perindítását és a perbeli elmarasztaló ítéletét), nem következik az előbbi jobb biztosíthatósága. Amennyiben ezen elemek mindegyike megfelelően becsülhető, akkor utóbbi esetben ugyanúgy működhet felelősségbiztosítás. Ahogyan létezik (ha Magyarországon nem is ad teljes fedezetet, ha nem is működik tökéletesen) az orvosok esetén is; vagy, ahogyan működik az autóbalesetek esetén ott is, ahol azt felróhatósági alapon ítélik meg.

Kárelosztás? A kárelosztás klasszikus kérdése az, hogy a károkozó vagy a károsult viselje-e *ex post* a kárt, illetve *ex ante* annak kockázatát – a kockázattal járó többletköltséget (például a biztosítás díját, vagy egyszerűen a kockázattal járó kellemetlenséget). De ez a kérdés félrevezető. A valóságban sokszor nem a károkozó és a károsult a két alternatíva, hanem az, hogy a károsult vagy a károkozó üzleti partnere, fogyasztója, munkavállalója viseli-e azt. Amennyiben ugyanis a potenciális károkozó költségeit az objektív-tárgyi felelősség növeli, akkor emiatt nő az összeg, amit a termékeiért, szolgáltatásaiért vár, illetve csökken az összeg, amit az általa fogyasztott termékekért, szolgáltatásokért, vagy éppen az általa foglalkoztatott munkaerőért fizetni hajlandó. A költségeit másokra, a végső kárviselőkre (adott esetben üzleti partnereire, fogyasztóira, munkavállalóira stb.) hárítja. A kár- illetve kockázatelosztáskor a károsultat ezért nem is a károkozóval, hanem e csoportokkal kellene összevetni.

Tevékenység-visszafogó hatás. A közgazdaságtan alaptörvénye szerint, ha egy tevékenységet többletköltséggel sújtunk (mindegy, hogy azt végül a tevékenység folytatója, a tevékenység révén előálló szolgáltatás fogyasztója, vagy a tevékenységhez szükséges erőforrások tulajdonosa viseli-e), akkor az a tevékenység idővel visszább szorul. A kérdés: a veszélyes üzemi (joggazdasági szempontból objektív-tárgyi) felelősség visszafogó hatását melyik tevékenységnél érdemes felvállalni? A választ a közgazdaságtan a rugalmasság-, illetve az a mögött meghúzódó helyettesítés fogalmában találhatja meg. Ugyanolyan áremelkedésre (esetünkben ugyanolyan várható kártérítésre, vagyis ha két tevékenység ugyanolyan eséllyel ugyanolyan kárt okoz) másképp reagál a keresett mennyiség attól függően, hogy az emelkedő árat hányan hajlandóak megfizetni. A rugalmasság ezt jelzi: egy százalékos áremelkedés miatt mennyivel (hány százalékkal) csökken a keresett mennyiség. Egy rugalmasabb terméké sokkal, egy rugalmatlanabbé kevéssel.

Amennyiben a cél csak a közgazdasági (ún. allokációs, vagy Pareto-) hatékonyság elérése lenne, akkor a válasz egyértelmű: jobb a rugalmasabb terméket ilyen többletköltséggel terhelni, mint a rugalmatlanabbakat. A rugalmasság ugyanis elsősorban attól függ, hogy van-e olyan más termék, tevékenység, amellyel ezt helyettesíteni lehet. A mostani esetre lefordítva: akkor éri meg jobban az objektív-tárgyi felelősség miatt többletköltséget róni adott tevékenységre, ha van annak olyan közeli helyettesítője, ami a legtöbb üzletfele, fogyasztója szemében közel ugyan-

azt nyújtja, csak kisebb kárveszéllyel. Az objektív-tárgyi felelősség ugyanis ilyenkor a kevésbé veszélyes tevékenység felé tereli az embereket. Például, a környezetszennyező tevékenységek objektív-tárgyi felelőssége ez alapján is indokolható. Ha ugyanazt a tevékenységet környezetre káros és kevésbé káros módon is el lehet látni, akkor az objektív-tárgyi felelősség megemeli a környezetszennyező módszerek, technológiák költségét, ami miatt az azok révén előállított termékek ára is nőni fog. A kevesebb veszélyt jelentő, vagy veszélytelen technológiák versenyelőnybe kerülnek, nem, vagy csak kevésbé nő a költségük, áruk – keresletet szívhathatnak el a szennyezőbbektől. A vevők helyettesítik a kevésbé szennyező technológiákkal a szennyezőbbeket. Ha objektív-tárgyi helyett csak vétkességi felelősség lenne (nem túl magas elvárással), akkor a költségben az okozott kár nem jelenne meg, tehát az áremelkedés és így a helyettesítés is elmaradna.

Információs hatás. Az egyik legfontosabb különbség a felróhatóságon alapuló és a veszélyes üzemi felelősség között az, hogy utóbbinál nem kell arról állást foglalnia a bíróságnak, hogy a károkozó tevékenysége, elővigyázatossága megfelelt-e az elvárhatónak. Bár láttuk ennek előnyös hatásait – például a perindítás, vagy a bíróság által meg nem figyelhető elővigyázatossági lépések ösztönzése kapcsán –, de nem feledkezhetünk el a hátrányairól sem. Amennyiben ugyanis a bíróság a felróhatóság kérdésében állást foglal (és különösen, ha az egyik bíróság által hozott ítéletet a többi bíróság is konzisztensen alkalmazza), akkor ez a potenciális károkozókat információval látja el. Méghozzá nemcsak arról, hogy a bíróság mit vár el, hanem – ha a bíróság kellő megfontolás után, megfelelő szakértői véleményekre támaszkodva hozta meg a döntését – arról is, hogy mi az aktuálisan elérhető modern és még elvárható elővigyázatossági, gondossági, baleset- és kármegelezési technika. A felróhatósági felelősség felhívja a figyelmet az új elemekre, vagyis lecsökkenti az információszerzés költségét.⁵¹

4. KOCKÁZATELOSZTÁS MINT CÉL – IGAZSÁGOSSÁG

Az eddigiekben a prevencióssal foglalkoztunk. Viszonylag általános vélekedés, hogy a bírósági döntésekkor ez a szempont elsikkad két másik mellett: a kárt „igazságosan” akarják elosztani, illetve, hogy ha egyáltalán foglalkoznak a jövődéli károkra gyakorolt hatással, akkor elsősorban a kockázatok elosztása az, ami érdekli őket. Erre a gyakorlatra utal az a magyar ítélkezési gyakorlatról terjedő anekdota, mely szerint a bíróságok könnyebben ítélnék meg kártérítést akkor, ha azt nem az üzembentartó, hanem az üzembentartó biztosítója fizeti. Hasonló, elterjedt nézet, hogy a bíróságok a kártérítés megítélésénél (anélkül, hogy közvetlenül a méltányosságra hivatkoznának) előszeretettel terhelik a kár nagyobb részét a gazdagabb félre, a nagyobb vállalatra. Az igazságossági érvelés egyik legszebb példája a szennyező fizet elve, mely szerint a kárt mindig a károkozóra kellene terhelni – hiszen ő sérti meg más jogát.

⁵¹ SCHÄFER–MÜLLER–LANGER (32. l.) 27–29.

Amennyiben a veszélyes üzem üzemtartója egyben az a szereplő is, akit a felelősség alapszabálya szerint (közvetlen) károkozóknak tekintenénk, akkor a veszélyes üzemi felelősség azt jelenti, hogy ő viseli *ex post* az abból a tevékenységből fakadó kárt (és *ex ante* annak a kockázatát) is, ami neki nem felróható. Ha az üzemtartó és a közvetlen károkozó nem ugyanaz a személy, akkor a felróhatóság nélkül is bekövetkező károkat (illetve azok kockázatát), illetve a közvetlen károkozó fizetéseképtelensége miatt meg nem térülő kárt (illetve annak kockázatát) is az üzemtartó viseli. Ez a megoldás tehát gyakorlatilag egyfajta biztosításban részesíti a károsultat.⁵²

Felmerül a kérdés, hogy ez a biztosítás mikor igazolható. Miért toljuk ezeket a károkat és kockázatokat az üzemtartóra? A normatív (vagyis a társadalom hatékony működését elősegítő szabályokat kereső) joggazdaságtani elemzés válasza erre a kérdésre: akkor érdemes ezt tenni, ha ő a jobb kockázatviselő. Arra kell tolni a kockázatokat, aki annak viselésére könnyebben képes. Fuglinszky Ádám például ennek az elvnek a kidolgozásában látja a joggazdaságtan legfontosabb hozzájárulását a kártérítés elemzéséhez.⁵³ Mint látni fogjuk, azonban ez a teszt nem különíthető el sem az eddig bemutatott ösztönzési modelltől, sem az igazságossági érveléstől.

4.1. IGAZSÁGOS KÁR ÉS KOCKÁZATELOSZTÁS?

Igaz, hogy az igazságosság azt követeli, hogy a veszélyes üzemek esetén a kárt és annak kockázatát mindig a károkozó viselje? Ezt gyakran egyszerűen az érdekelv alapján próbálják igazolni: mivel az üzemtartó az, aki egyébként megkapja a tevékenység hasznait, így neki kellene viselni a tevékenységével járó károkat is.⁵⁴

Ugyanakkor az érdekelv úgy is megfogalmazható, mint amit a társadalmi hatékonyság követel meg. Így fogalmazza azt meg sok közgazdász – tévesen. Ők az externália fogalmára hivatkoznak. Mivel a felróhatósági felelősségnél adott tevékenység hasznai (amik mindig az üzemtartónál maradnak) és költségei (amelyek felróhatóság hiánya esetén nem nála, hanem a károsultnál jelentkeznek) időnként szétválnak, így a potenciális károkozó egyénileg optimális döntése egyben általa nem érzékelt költségeket is ró a többiekre (konkrétan a károsultra). A költségek és a hasznok e szétválása, az externália pedig (a klasszikus közgazdasági tan-könyvek szerint) akadályozza a gazdaság, a társadalom hatékony működését.⁵⁵

⁵² POSNER (36. lj.) 229.

⁵³ Lásd pl. FUGLINSZKY 2015 (18. lj.) 39.

⁵⁴ Mint láttuk, az érdekelvet tekintti alapelvnek Marton Géza is (lásd 5. lj.). Azonban az ő alapján okkal vehető fel a kérdés, hogy ez az elv miért csak a fokozott veszéllyel járó tevékenységek esetén érvényesül. A mi mostani logikánk szerint persze a válasz fordított: nem csak azok esetén kell, hogy érvényesüljön, hanem azokat a tevékenységeket kell veszélyes üzemnek minősíteni, amelyek esetén érvényesíteni akarjuk.

⁵⁵ A közgazdaságtan klasszikus externália-felfogásának bemutatását és annak joggazdaságtani kritikáját lásd BARTUS Gábor – SZALAI Ákos: *Környezet, jog, gazdaságtan - Környezetpolitikai eszközök, környezet-gazdaságtani modellek és joggazdaságtani magyarázatok* (Budapest: Pázmány Press 2014) 59–72.

Ugyanakkor ez az érvelés több ok miatt is téves. Egyrészt, mint a második fejezetben láttuk, a jogi irodalomban is egyértelmű, hogy nem lehet az üzembentartót egyedül az érdekelv alapján azonosítani. Másrészt, a harmadik fejezetben bemutatott áthárítási mechanizmusok miatt az is kérdéses, hogy kik között oszlik meg a kár, a kockázat. A veszélyes üzemi felelősség ezeket nem feltétlenül az üzembentartóra tolja, hanem a végső kárviselőkre. Egy igazságossági érvelésnél őket kellene szembeállítani a károsulttal.

4.2. A JOBB KOCKÁZATVISELŐ TESZTJE – AZ ÖSZTÖNZÉSI MODELLEL TESZTJE

Mint az előző fejezetben láttuk, az üzembentartónak fel nem róható kár, illetve kockázat rá telepítése hat a felek magatartására: a kockázat csökkenése miatt a károsult oldalán megjelenhet a morális kockázat – kevésbé lesz elővigyázatos. Az üzembentartó (illetve, ha ugyanaz a személy, akkor a közvetlen károkozó) pedig épp fordítva: elővigyázatosabb lesz. A joggazdasági irodalomban ezért a kockázatmegosztás nem elosztási, hanem ösztönzési kérdés. A választ pedig a jobb kockázatviselő tesztje alapján kereshetjük meg. Eszerint az viselheti könnyebben a kárt, (1) aki jobban képes a kockázatot felmérni, (2) aki jobban képes védekezni ellene (olcsóbban csökkentheti a kárveszélyt), illetve (3) aki jobban viseli az azzal járó (tovább nem csökkenthető) kockázatot. A mostani elemzés szempontjából a második és a harmadik kérdés döntő.

A kárveszély csökkentése. A jobb kockázatviselő tesztjének második eleme szerint arra érdemes a kár kockázatát telepíteni, aki az ellen könnyebben védekezhet. Az üzembentartó oldalán el kell különíteni azt a helyzetet, amikor ő egyben a közvetlen károkozó, és amikor van rajta kívül más (közvetlen) károkozó is. Az előbbi esetben ő az elővigyázatosság növelésével csökkentheti a kár esélyét. Utóbbi esetben az elővigyázatosságról elsősorban a közvetlen károkozó dönt. Ilyen esetben az irodalom⁵⁶ az üzembentartó három fontos döntését állítja középpontba. Sok esetben az üzembentartó (a gépet átengedő, a gép vezetésével, kezelésével valakit megbízó fél, a munkaadó, stb.) az, aki *kiválaszthatja* azt az embert, akit mint üzemeltetőt a potenciálisan veszélyes pozícióba állít. Más esetben ő az, aki utasíthatja a közvetlen károkozót, aki *ellenőrizheti* a tevékenységét, *szankcionálhatja*, ha nem az általa megfogalmazott elvárásoknak megfelelően járt el. Végül sokszor ő dönt arról, hogy mekkora legyen a potenciálisan veszélyes *tevékenység nagysága* (mennyit termeljen a gyár, hányszor használják a gépet – hányszor adja oda másnak használatra, stb.). A károsult pedig a veszélyről való tájékozódással, az az elleni védekezéssel csökkentheti a várható kárt. Nem egyértelmű, hogy attól, hogy valaki egy „veszélyes” tevékenység hasznáiból részesül, egyben egyszerűbben is képes az elővigyázatosság (vagy a kiválasztás, az ellenőrzés-szankciók és a tevé-

⁵⁶ COOTER–ULEN (38. l.) 395–399; Reinier H. KRAAKMAN: „Vicarious and Corporate Civil Liability” in FAURE (32. l.); POSNER (36. l.) 239–242; SHAVELL (38. l.) 232–236.

kenység volumenének szabályozása) révén csökkenteni a kár bekövetkezési valószínűségét, mint a károsult.

Lássuk azt az esetet itt kicsit részletesebben, amikor az üzembentartó és a közvetlen károkozó elvállik! A *kiválasztás* alaposságával vagy éppen felületességével csökkenteni vagy növelni lehet a kár esélyét: kevésbé „problémás” ember ugyanabban a pozícióban kisebb valószínűséggel okoz kárt. Kérdés azonban, hogy az üzembentartó képes-e valóban megkeresni és kiválasztani a megfelelő embert. Felmerül ugyanis a *kontraszelekció* problémája: a gép átengedésében, a megbízásban, a munkában reménykedő aspiráns hamis színben tüntetheti fel magát, elhallgathat fontos információkat. Ezt a torzítást az üzembentartó nem mindig vagy csak igen komoly költségek árán tudja kideríteni.

Az *ellenőrzés* és *szankcionálás* lényege, hogy az üzembentartó más eszközökkel is befolyásolni tudja a közvetlen károkozó magatartását, nem csak azzal, hogy felróhatóság esetén megfizetteti vele az okozott kárt.⁵⁷ Előírásokat szabhat, ellenőrizheti azok betartását – és a megszegését akkor is szankcionálhatja, ha kár nem is következett be. Például a munkavállaló nem csak a munkaadónak okozott kárt (pontosabban annak törvényben szabott maximális összegét) köteles megtéríteni, hanem például fegyelmire, esetleg elbocsátásra is számíthat, ha nem tartja be a munkaadója előírásait – és lebukik. Hasonlóképpen a más autóját vezető károkozó, amennyiben nem vigyáz az autóra, nem az üzembentartó által elvárt módon vezeti azt, akkor egyrészt számolhat azzal, hogy többet nem kapja meg az autót, esetleg azzal is, hogy az üzembentartóval fennálló (mondjuk baráti) kapcsolata megromlik.

A kérdés itt: az üzembentartó olyan személy-e, akitől elvárható, hogy magatartási előírásokat szabjon. Egyrészt kérdéses, hogy igaz-e, amit az irodalom gyakran feltesz: valóban jobban ismeri-e a közvetlen károkozónál a tevékenység veszélyeit. Másrészt a problémát a *morális kockázat* jelenti: a konkrét károkozó, az üzemtető döntései nem biztos, hogy valóban befolyásolhatóak azokkal az eszközökkel, amelyek a mögöttes felelős rendelkezésére állnak.

Az üzembentartó harmadik eszköze, amivel a kárveszélyt csökkentheti a *potenciális károkozó magatartás nagyságának szabályozása*. Ez az érvelés azt feltételezi, hogy ha a munkavégzés konkrét formája, az elővigyázatosság nagyban a közvetlen károkozó döntéseitől függ is, az elvégzendő feladat, a potenciális károkozó magatartás nagyságát az üzembentartó határozza meg. Ha az aktivitásról egyedül az üzembentartó dönthet, akkor ő a tevékenységet addig a szintig fogja növelni, amíg az egyéni haszna e mennyiségi növekmény miatt jobban nő, mint a költsége. Ha a kártérítési jog növeli ezt a költséget, akkor várakozásaink szerint csökkenteni fogja az ilyen kockázatos tevékenység mértékét. Kérdés, hogy minden veszélyes üzem üzembentartója mindig befolyásolni tudja-e (pontosabban mindig elvárható-e

⁵⁷ Ne feledjük: amennyiben a közvetlen károkozó felróható módon jár el, akkor a veszélyes üzem üzembentartója és ő közös károkozók lesznek – közöttük a kártérítés kifizetése után kármegosztásra kerül sor. Ez a 6:524. § (3) bek.-e alapján elsősorban felróhatóságuk aránya szerint történik, vagyis a felróhatóan eljáró közvetlen károkozó teljes megtérítéssel tartozik az üzembentartónak, ha utóbbi nem felróható módon járt el.

tőle, hogy befolyásolja) a tevékenység – esetleg az engedélye nélkül az adott eszközzel folytatott tevékenység – volumenét.

A biztosítás (önbiztosítás) lehetősége. A jobb kockázatviselő tesztjének harmadik eleme a nem csökkenthető kockázat elviselése kapcsán hasonlítja össze a két felet. Ez a biztosítás lehetőségétől függ. A biztosításától, amely lehet piaci és lehet önbiztosítás. Piaci biztosítás a jól ismert biztosítási szerződés alapján működő forma; önbiztosítás esetén erre nincs is szüksége a kárveszélynek kitett személynek: jobban jár, ha biztosítás kötése, biztosítási díj fizetése nélkül, egyszerűen a kár felmerülésekor fedezi azt.

A piaci biztosítás lehetőségét a biztosítási piaci kudarcok akadályozhatják.⁵⁸ A veszélyes üzem kapcsán érdemes kiemelni, hogy bizonyos speciális balesetekre nem lehet piaci felelősségbiztosítást kötni, míg esetleg általános élet-, baleset- és vagyonbiztosítás révén lehet azt fedezni. Ilyen esetben nem igaz, hogy a veszélyes üzem üzemeltetője tudja magát könnyebben biztosítani. Amikor, mint a fejezet bevezetőjében láttuk, a bíróságok azt mérlegelik, hogy adott fél rendelkezik-e biztosítással, akkor implicite ezt a tesztet végzik el. Más kérdés, hogy a jobb kockázatviselő teszt nem azt kérdezi, hogy az adott félnek aktuálisan van-e biztosítása, vagyis, hogy kötött-e biztosítást, hanem azt, hogy lehetősége lett volna-e kötni. Az, hogy az egyik fél rendelkezik biztosítással, nem jelenti azt, hogy ő tudta volna magát könnyebben biztosítani – lehet, hogy a másik félnek ez még egyszerűbb lett volna, de elmulasztotta; és esetleg ezért kényszerült biztosítás kötésére az adott fél.

Lehetnek olyan kockázatok is, amik mindkét oldalon biztosíthatatlanok. (Például vélhetőem ilyen a közvetlen károkozó fizetéseképtelensége.) Vagyis itt az önbiztosítás, a kockázat felvállalása, viselése marad az egyedül lehetséges út. Az önbiztosítási képességet a kár relatív nagysága (a károsult, illetve a károkozó vagyonához mért aránya) határozza meg. Minél kisebb az arány, annál könnyebb viselni. Amikor azt látjuk, hogy a bíróság a gazdagabb félre igyekszik tolni a kárt, végső soron – implicit módon – a jobb kockázatviselőre telepíti azt. Vegyük azonban észre, hogy a jobb kockázatviselő tesztjéből nem következik, hogy ez a fél mindig a károkozó: itt sincs garancia, hogy a veszélyes üzem üzemeltetője, például egy speciális gép tulajdonosa, könnyebben viseli a kockázatot (a balesetből eredő kárt), mint az esetleg jobb módú károsult, akit csak kisebb baleset ért, vagy akinek a vagyonához képest a vagyoni kára kisebb.

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az írás arra kereste a választ, hogy a joggazdaságtan prevencióalapú megközelítése segíthet-e meghatározni azon tevékenységek körét, amelyeket a veszélyes üzemi felelősség alá sorolunk. A cikk egyik legfontosabb állítása: egy tevékenység veszélyes üzemi besorolásakor az *egyik legfontosabb* kérdés az lehet, hogy

⁵⁸ Lásd a 44. l.j.-et.

a veszélyes üzemi felelősség vagy a felróhatósági felelősség ösztönző-prevenációs hatásaira akarunk-e támaszkodni. A cikk ezeket az ösztönzőket vette számba.

Egyrészt láttuk, hogy veszélyes üzem esetén az üzembentartó felelőssége – bár a felelősségi forma jogi besorolása vitatható – a joggazdaságtan szerint egyértelműen az objektív-tárgyi felelősség hatásait mutatja, hiszen *költségalapú* ösztönzőt teremt. Ezzel szemben a felróhatóság esetén az ösztönző *elvárásalapú*. Maga ez az eltérés erősítheti is a prevenációs hatást (amennyiben felróhatóság esetén az elvárás – például a meg nem figyelhető, nem bizonyítható elővigyázatossági lépések miatt – túl alacsony lenne), de gyengítheti is azt (amennyiben az elvárás magasabb lenne, mint amit tiszta költségalapú ösztönző – vagyis például veszélyes üzemi felelősség – esetén választana).

Míg a felelősségi forma megváltoztatásának ösztönzési hatása ambivalens, addig annak hatása egyértelmű, hogy a veszélyes üzemi felelősség más – a felróhatósági felelősséghez képest a károsult számára kedvezőbb – kármegosztást alkalmaz. Ez a károsultat kevésbé ösztönzi védekezésre, amire a potenciális károkozó várhatóan az elővigyázatossága emelésével válaszol.

Láttuk, hogy a szűk értelemben vett prevenációs hatás mellett érdemes megfontolni a perindítási kedv fokozását (ami azonban nem jelenti azt, hogy a perköltség is nő, hiszen a vétkesség megítélésének hiánya miatt egyszerűbb a per – és kiszámíthatóbb is annak eredménye, ami miatt pedig a peren kívüli megállapodások esélye nő). Számításba kell venni, hogy az áttérés miatt a veszélyesnek tekintett tevékenység várhatóan visszaszorul (és ezért megkerülhetetlen kérdés, hogy ez cél-e, különösen, hogy van-e olyan alternatíva, amely felé érdemes „elterelni” a gazdasági, társadalmi döntéseket). Ezzel szemben a biztosíthatóságot vélhetően önmagában a veszélyes üzemi felelősség nem, vagy csak speciális feltételek (kiszámíthatatlan bírósági működés) esetén emeli. Hasonlóképpen nem érdemes kiindulni abból, hogy a kárt (vagy a kockázatot) ez a felelősségi forma a károkozóra tolja, hiszen láttuk, hogy ő áthárítja másokra.

Végezetül bizonyítani próbáltam, hogy a kockázatmegosztás ugyan releváns kérdés, de nem önálló – nem választható el az ösztönzés kérdésétől: a kármegosztás is akkor hatékony (illetve akkor igazságos), ha a kockázatot arra a félre tolja, akit ösztönözni akarunk.